

DOI 10.31558/2519-2949.2020.3.7

УДК 32:316.776.2

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4383-004X>

Пальшков К. Є., Одеський державний університет внутрішніх справ

СУСПІЛЬНЕ МОВЛЕННЯ В КРАЇНАХ БАЛТІЇ У ПЕРІОД ВІДНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОСТІ

У статті досліджено особливості суспільного мовлення в країнах Балтії у період відновлення державності. Підкреслюється, що умови посткомуністичного розвитку значно вплинули на медіасистему та її інформаційну політику. Аналізуються визначення поняття «суспільне мовлення», його основні сенси. Простежено особливості розвитку та становлення суспільного мовлення в посткомуністичних країнах, що створили певні кейси для подальшого вдосконалення політики держав щодо медіа. Розглянуто устрій спеціального органу, якому підпорядковуються державні телерадіомовні компанії країн Балтії. Акцентується увага на фінансуванні держаних телевізійних та радіо компаній. Зазначаються основні риси програмної політики відповідно до національного законодавства.

Під час дослідження було доведено, що на інформаційну політику суспільного мовлення значно впливає геополітичний та культурний чинники, які сприяють висвітленню плюралізму думок етнічного складу населення. Лібералізація соціально-політичного життя призводить до того, що одним з головних обов'язків суспільного мовлення в країнах Балтії є забезпечення безперешкодного поширення всебічного висвітлення подій в країні та за кордоном. Інтернаціоналізація медіа країн Балтії західними компаніями сприяє їх вестернізації, та розвитку відповідно до європейських принципів.

У ході дослідження було визначено, що становлення суспільного мовлення в країнах Балтії обумовлено інтеграцією політичних, культурно-історичних детермінант. Особливістю інформаційного простору країн Балтії є двомовність, що сприяє демократизації суспільства та розвитку медіа. Доведено, що демократичний розвиток держави потребує функціонування суспільного телебачення і радіомовлення, які забезпечують висвітлення інформації з врахуванням соціальних, культурних, релігійних і інших різноманітностей населення країни.

Ключові слова: суспільне мовлення; посткомуністичні медіа; відновлення державності; демократія; інформаційний простір.

Постановка проблеми. У політичному житті сьогодення питання взаємодії між державою та ЗМІ не втрачає своєї актуальності, оскільки ідеї незалежності медіа від джерел фінансування та влади у деяких випадках залишається теорією, яка тільки законодавчо закріплена, але не виконується суспільними інституціями. Свобода ЗМІ від тиску політичної ідеології з дотриманням журналістських стандартів та етики надає можливість розвивати цей соціальний інститут. Підґрунтям побудови демократичного суспільства є політика держави, спрямована на реформування цих відносин та будь-які кроки до впровадження можливості вільно висвітлювати події у суспільстві з урахуванням інтересів та потреб населення країни. Актуальність питання взаємодії між державою та ЗМІ загострилося в умовах перехідних суспільств, після падіння комуністичного режиму та поступового переходу до демократії. Саме ці суспільства сформуvalи нову модель посткомуністичних медіа з поширенням суспільного мовлення. В країнах Балтії у період відновлення державності

Питання суспільного мовлення в Україні є відкритим з 1997 року, коли почали обговорювати систему впровадження нових умов функціонування ЗМІ. Закон «Про суспільне телебачення і радіомовлення України» був прийнятий Верховною Радою у 2014 році. У 2017 році в Україні на базі колишнього державного телерадіомовлення було зареєстровано Національну суспільну телерадіокомпанію України (НСТУ). Саме досвід країн Балтії, які першими з пострадянських республік почали переходити до формату суспільного мовлення на телебаченні та в радіоєфірі є універсальним кейсом, який демонструє поступовий перехід діяльності медіа до вимог Європейського Союзу.

Метою статті є розгляд особливостей суспільного мовлення в країнах Балтії у період відновлення державності

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Визначення поняття «суспільного мовлення», функцій та структури спеціальних органів, контролюючих його діяльність розглянуто у роботах українських дослідників: О. В. Джолос, Д. В. Іванов, О. І. Ковальчук, А. В. . Специфіка впровадження суспільного мовлення в країнах Балтії у період відновлення державності розглянута у роботах західних фахівців [9; 10] Незважаючи на те, що питання суспільного мовлення постійно обговорюються у юридичній площині для удосконалення законодавчої бази та у межах соціальних комунікацій, стосовно даної проблеми формується політологічний дискурс, пов'язаний зі встановленням та провадженням демократичних принципів та їх порушенням у діяльності медіа.

Виклад основного матеріалу дослідження. В політологічному дискурсі відсутнє єдине визначення поняття «суспільне мовлення». Більшість дослідників при визначенні цього поняття посилаються на законодавчі документи. Український дослідник Д.В. Іванов аналізуючи існуючі визначення поняття «суспільне мовлення» в науковому дискурсі обґрунтував «найбільш широке визначення суспільного мовлення, де суспільне мовлення – це одна з ознак функціонування демократичного суспільства, яка реалізує функції соціалізації та суспільного розвитку, виконує роль суспільного рупору та реалізація якої передбачає створення або демонстрацію аудіовізуальної продукції для масового вжитку» [3, с.81]. Таким чином, автор у цьому визначенні поєднав та наголосив на впливі політичної системи на розвиток суспільства та створені в ньому масової інформації.

Генеральний директор ВВС Дж. Рейт у 30-і роки XX століття сформулював головні положення «суспільного мовлення»: фінансові (існування за абонемент для користувачів, що дозволяє отримати незалежність від рекламодавців та впливу влади), плюралістичні (враховується усе існуюче різноманіття груп аудиторії), інформаційні (створення змішаного контенту для задоволення потреб різних сегментів аудиторії) та незалежні («протистояти будь-якому тиску комерційних і політичних інтересів») [4, с.248].

Українська дослідниця А. В. Кострубіцька зазначає, що Європейські країни, які вдало впровадили суспільне мовлення для забезпечення незалежності мовників від політичного впливу впроваджували наступні механізми: формування рад за паритетним принципом з представників опозиційних політичних сил; до складу керівних органів також входили незалежні експерти; закріплення можливості дострокового припинення повноважень складу органу управління [5, с.22].

Суспільне мовлення ґрунтується на деяких головних положеннях, ключовим з яких є діяльність в інтересах усього суспільства, а не задоволення інтересів держави або певних груп. Незалежність суспільного мовлення від бізнес структур та держави повинна забезпечувати держава «шляхом законодавчого закріплення принципів незалежності, і через особливості механізму управління та фінансування організацій суспільного мовлення» [2, с. 257]. Для впровадження західного досвіду О.В. Джолос пропонує дотримуватись наступних головних принципів: Наглядові ради повинні контролювати діяльність суспільного мовника; фінансування медіа не повинно призводити до впливу; інформаційна політика орієнтується на інтереси людини та суспільства, а «не держави й капіталу»; програмна політика поєднує освітній, розважальний та інформаційний контент для всіх соціальних груп, що мешкають в країні [1, с. 60].

Фахівці які займаються дослідженням питання функціонування та впливу суспільного мовлення на населення обґрунтовують як переваги, так і недоліки цього процесу та обумовленість політичним життям. Незважаючи на усі переваги функціонування концепції суспільного мовлення, вона не завжди стає ефективною, а залишається абстрактною та утопічною, складною для впровадження в життя. Концепція суспільного мовлення ефективно функціонувала в медіасистемах Європейських країн, на думку деяких західних фахівців в посткомуністичних суспільствах суспільне мовлення «загинуло» [10]. Детермінанти його неефективності корінілись у політичних, соціокультурних та економічних чинниках. Також на це значно вплинули саме особливості посткомуністичних трансформацій медіа системи, які супроводжувались процесами політизації, комерціалізації, приватизації. Реалізація положень суспільного мовлення на практиці ускладнювалась політичними (тиск на мовників з боку партій, та їх лідерів) та економічними умовами (недостатнє фінансування).

Головною особливістю державних ЗМІ є формування громадської думки на підтримку влади. Падіння комуністичного режиму в країнах Балтії дозволило перезавантажити медіапростір, прибравши пропагандистську інформаційну політику, та проголошуючи основною метою суспільного мовника задоволення потреб всіх верств суспільства. Суспільні мовники, на відміну

від приватних каналів, зосереджені на документальних фільмах та освітніх, дитячих, соціально-політичних програмах для національних та інших меншин.

У Радянському Союзі ЗМІ підпорядковувались державі і входили до Державного комітету СРСР по телебаченню і радіомовленню (або Держтелерадіо), медіа пропагували комуністичну ідеологію, унеможлиблюючи розвиток плюралізму думок. Трансформація політичного режиму змінила і функціонування медіасистеми в країнах Балтії у період відновлення державності. Поштовхом для стрімкого розвитку медіасистеми країн Балтії була лібералізація законодавства про інформацію, заборона державних ЗМІ та надання можливості політичним партіям та банкам володіти медіа.

У пострадянських країнах формування компаній суспільного мовлення стрімко розвивається на початку 90-х років XX століття. Необхідно зазначити, що в посткомуністичний період, медіа в країнах Балтії проходять процес приватизації або купуються більш великими європейськими медіахолдингами. У цей період так само відкриваються кабельні телекомпанії, які орієнтуються на розважальний контент і неліцензовані копії західних фільмів. Також серед контенту цих каналів зустрічаються політичні матеріали або реклама місцевих політичних партій. Популярність таких каналів була набагато більше державних компаній, які втрачали свою силу впливу на аудиторію. Це поставило перед державою важливу стратегічну задачу, оскільки необхідно було впроваджувати нову національну ідентичність в суспільну свідомість і вирішувати питання фінансування медіа.

У подальшому, для вступу в Європейський Союз країни Балтії мали виконати низку вимог щодо зміни законодавства у відповідність до законодавства Західної Європи, в тому числі і положень, що стосуються діяльності ЗМІ. Заміна державного мовлення на суспільне так само була обумовлена вимогами Ради Європи, однією з яких є те, що «суспільне мовлення є життєво важливим елементом демократії в Європі», а свобода ЗМІ є основою демократичного суспільства. Також закріплюються правила які регламентують: статус органів управління щодо питань; їх членів, щоб виключити можливості «будь-якого політичного чи іншого втручання»; фінансування, які не повинні завдавати шкоди їх незалежності в питаннях підготовки програм; та інші вимоги для впровадження системи суспільного мовлення.

Необхідно зазначити, що аналіз трансформації медіасистеми у посткомуністичних державах окрім змін у політичній системі, також повинен враховувати культурні традиції країни. Цивілізаційна модель С. Хантінгтона зазначає, що лінія розподілу між Західною та Православною і мусульманською цивілізаціями відділяє країни Балтії до Західної цивілізації. Ці країни тяжіють до західних культурних цінностей та «єдині з колишніх радянських республік, які є явно західними по своїй історії, культурі та релігії» [8, с.249]. Підтвердження цієї тези можливо простежити на прикладі діяльності медіа та мовлення з урахуванням мови національних спільнот, що мешкають у країні.

Сучасний дослідник Р. Х. Симон'ян підкреслює, що особливістю медіасистеми країн Балтії є «паралельне існування у межах єдиної держави двох великих, але практично не взаємодіючих етнокультурних спільнот, що стає причиною такого феномену, як наявність двох інформаційних просторів» [7, с.98]. Так, в країнах в умовах розвитку демократичних цінностей та національної самосвідомості встановлюються певні мовні квоти на телевізійне та радіомовлення. В друкованих виданнях відсутні мовні обмеження. Спеціальні комісії спостерігають за дотриманням цих квот, які змінюються з часом не порушуючи чинне законодавство та інтереси національних меншин. На думку автора у цих інформаційних просторах події в країні отримують різний кут розгляду та висвітлення. Медіа при створенні свого контенту орієнтуються на особливості сприйняття тексту аудиторією та їх уявлення про функції преси. Так, російськомовний простір сприймає емоційно забарвлену інформацію, саме тому програми виробляються з певною тональністю (іронічна, співчуваюча та ін.). Журналісти другого простору, навпаки, орієнтуються на Захід та позитивно оцінюють внутрішньодержавні події [7, 100].

Компанії суспільного мовлення в країнах Балтії представляють інтереси суспільства в цілому і контролюють дотримання дистанції між державою і медіа бізнесом. В кожній країні діє чинне законодавство, яке регламентує склад та обов'язки контролюючого органу. Необхідно підкреслити, що у даному випадку прописані норми стосовно можливого втручання політичних сил та їх вплив на інформаційну політику медіа.

Особливістю суспільного мовлення в пострадянських країнах є наявність контролюючого органу, спеціально створеного на підставі закону. Так, ці органи: формуються установами виборних представників відповідно до квот, встановлених законом; призначають і звільняють з посади керівників своїх телекомпаній; контролюють суспільне мовлення на предмет дотримання принципів і політики в галузі телебачення і радіо, встановлених законом; регулярно звітують перед

громадськості. Формування складу цього органу законодавчо закріплено так, щоб максимально обмежити вплив політичних еліт і партій на громадську думку. Саме тому склад учасників затверджується за результатами відкритого конкурсного відбору. Також у деяких статутах прописано, що членам контролюючого органу забороняється працювати в сфері мовлення та в державних органах. На думку експертів, така позиція дозволяє «підтримувати максимально можливу відстань ... між державою і мовним бізнесом ... приймати незалежні рішення, та відбивати атаки політичних або ділових інтересів» [9, p.116].

Розглянемо два основні положення, які на нашу думку впливають на становлення демократії в посткомуністичних країнах. Необхідно зазначити, що з часом відбувались певні зміни у цих положення, але головний напрямок функціонування вільних медіа завжди зберігався. Перше, це питання статуту компанії суспільного мовлення, які спрямовані на виготовлення контенту та повинні забезпечувати висвітлення плюралізму думок полікультурного суспільства та врахування соціально-демографічних характеристик аудиторії для забезпечення її інтересів.

Важливою особливістю діяльності суспільного мовлення в посткомуністичних країнах є політика програмування, яка в більшості випадків орієнтується на інтереси держави, «що зазвичай означає інтереси керівництва країни» [9, p.116]. У країнах Балтії були виділені наступні основні риси програмної політики, які відповідають національному законодавству. Головним вважалося положення, що медіа, які працюють в межах суспільного мовлення, повинні задовольняти інтереси різних груп аудиторії, спираючись на їх соціально-демографічні характеристики, і будувати відповідний контент (розважальний, науково-популярний і ін.), який стосується не тільки історії та подій країни, а й світової культурної спадщини і глобальних подій. ЗМІ так само повинні інтегрувати населення, зміцнювати незалежність і демократію країни, розвивати і просувати національну культуру [9, p.119]. Аналіз діяльності каналів, які підпорядковуються групам суспільного мовлення демонструє, що на практиці ці вимоги не завжди виконуються, і так само стосуються передвиборчого законодавства і створення рівноправних умов для просування політичних ідей і конкуренції між партіями.

Друге вагоме питання торкається структури та вимог до органу, який керує роботою суспільного мовлення. В кожній країні Балтії різняться кількість членів цього органу та їх склад. Об'єднає ці вимоги те, що вони намагаються підібрати склад, який не буде заангажованим певними ідеями та тиснути на інформаційну політику медіа.

Так, Литовське національне радіо і телебачення (на литовському Lietuvos nacionalinis radijas ir televizija, (LRT)) управляється Радою, до складу якої входять вчені та громадські діячі. Президент і парламент призначають по чотири людини, частина яких повинна представляти опозиційні фракції. Інші учасники Ради представляють громадські організації (Рада вчених Литви, Литовська рада з освіти, Литовська асоціація діячів культури і Литовська єпископальна конференція). Заборонено входити до складу Ради членам парламенту, уряду або Комісії по радіо і телебаченню, державним службовцям, співробітникам, власникам і співвласникам радіо- і телекомпаній. Рада уповноважена: визначати стратегію держави в області мовлення; затверджувати статут, інформаційні програми, щорічні плани доходів і витрат, обов'язки творчого колективу; розробляти процедуру конкурсного відбору генерального директора, і інші організаційні та фінансові питання [9, p.107].

До складу Естонської ради телерадіомовлення (Eesti Rahvusringhääling (ERR)) входить дев'ять чоловік, п'ять з яких призначаються Парламентом з дотриманням політичного балансу інших чотирьох членів, які повинні мати досвід в сфері громадського мовлення. Членам Ради забороняється працювати та бути акціонером організації мовлення, або бути членом уряду. Рада наділена наступними повноваженнями: затвердження статуту і призначення керівників та членів правління Естонського радіо і Естонського телебачення; затвердження і контроль бюджету; розгляд і затвердження пропозицій для подання в парламент, уряд і міністерства; розробка порядку використання ER і ET в парламентських, президентських і місцевих виборчих кампаніях; та інші питання [9, p. 108].

Латвійське телебачення (LTV) та Латвійське радіо (LR) є незалежними державними медіа-організаціями. Особливістю роботи Національної ради з телерадіомовлення Латвії є контроль приватних і державних компаній і видача ліцензій на комерційне мовлення. Недоліком роботи цього органу є те, що його статут створює можливість виникнення конфлікту інтересів державних та приватних мовників. Латвійський парламент для вирішення цього питання розробляє моделі створення нового регулюючого органу для громадського телебачення і радіо. Парламент країни призначає членів Національної ради з мовлення, це представники парламентських партій, яким

забороняється «одночасне членство в парламенті або кабінеті міністрів, на будь-яку посаду в керівних органах політичних організацій, а також на заняття будь-якої іншою оплачуваною діяльністю без згоди Ради» [9, р. 109]. Ради вирішує наступні питання: формування національної політики щодо ЗМІ; управління державним пакетом акцій; затвердження статуту Латвійського радіо і Латвійського телебачення, призначення їх генеральних директорів; затвердження складу ради директорів та ревізійних комісій. Рада фінансується державою і щорічно публікує звіт про свою фінансову та іншу діяльність в офіційній газеті [9, р. 109].

Висновки. Політика держави щодо суспільного мовлення є показником дотримання демократичних принципів, оскільки враховує у сукупності: полікультурне різноманіття та інтереси різноманітних соціальних груп; висвітлення плюралізму думок та забезпечення фінансування медіа з уникненням можливого тиску з боку політичних партій та бізнес структур. Становлення демократії в посткомуністичних країнах з провадженням суспільного мовлення ґрунтується на двох основних чинниках: урахуванні медіа інтересів полікультурного різноманіття та соціально-демографічних характеристик аудиторії; та закріпленні регулюючих вимог для складу та функцій контролюючого органу. Функціонування та організація суспільного мовлення в країнах Балтії у період відновлення державності відображає трансформації політичних систем цих країн.

Бібліографічний список:

1. Джолос О. В. Засади організації та функціонування суспільного телерадіомовлення: європейський досвід. Наукові записки Інституту журналістики. 2015. Т. 61. С. 55-61.
2. Європейські стандарти у галузі суспільного мовлення / за ред. Т.С. Шевченка, О.А. Сушко. К., 2010. 264 с.
3. Іванов Д. В. Суспільне мовлення: поняття та призначення для людини, суспільства, демократії. *Європейські перспективи*. 2013. № 4. С. 79–83.
4. Ковальчук О.І. Суспільне мовлення в інформаційній парадигмі «третьої хвилі»: порівняльно-правовий аспект. Форум права. 2014. № 1. С. 248–253.
5. Кострубіцька А. В. Державне регулювання суспільного мовлення: європейський досвід та українські реалії. *Держава та регіони. Сер. Держ. упр.* 2014. Вип. 3. С.20–24.
6. Рекомендація N R (96) 10 Комітету міністрів Ради Європи державам-учасникам стосовно гарантій незалежності суспільного мовлення. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_094#Text. (дата звернення: 25.08.2020).
7. Симонян Р.Х. Балтийские масс-медиа: динамика последнего десятилетия Социологические исследования. 2004. № 2. С. 98-105. URL: <http://ecsocman.hse.ru/data/971/383/1217/013.SIMONIAN.pdf> (дата звернення: 25.08.2020).
8. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. М.: АСТ, 2005. 603с.
9. Richter A. Post-soviet perspective on censorship and freedom of the media. Moscow : UNESCO Office Moscow, 2007. 325p. URL: [phttps://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000153744](https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000153744). (дата звернення: 25.08.2020).
10. Rožukalne A. From PBS to PSM: The Shape of „New” Public Media in the Baltic States URL: <http://ripeat.org/library/Rozukalne%20paper%202012.pdf>. (дата звернення: 25.08.2020).

References:

1. Dzholos O. V. (2015). Zasady` organizaciyi ta funkcionuvannya suspil`nogo teleradiomovlennya: yevropejs`ky`j dosvid. Naukovi zapy`sky` Insty`tutu zhurnalisty`ky`. 2015. T. 61. S. 55-61.
2. Ievropeiski standarty u haluzi suspilnoho movlennia / za red. T.S. Shevchenka, O.A. Sushko. K., 2010. 264 s.
3. Ivanov D.V. (2013). Suspil`ne movlennya: ponyattya ta pry`znachennya dlya lyudy`ny`, suspil`stva, demokratiyi. Yevropejs`ki perspekty`vy`. 2013. № 4. S. 79-83.
4. Koval`chuk O.I. (2014). Suspil`ne movlennya v informacijnij parady`gmi «tret`oyi xvy`li»:porivnyal`no-pravovy`j aspekt. Forum prava. 2014. № 1. S. 248–253.
5. Kostrubicz`ka A. V. (2014). Derzhavne reguluvannya suspil`nogo movlennya: yevropejs`ky`j dosvid ta ukrayins`ki realiyi. Derzhava ta regiony`. 2014. Vy`p.3. S.20–24.
6. Rekomendaciya N R (96) 10 Komitetu ministriv Rady` Yevropy` derzhavam-uchasny`cyam stosovno garantij nezalezhnosti suspil`nogo movlennya. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_094#Text. (дата звернення: 25.08.2020).
7. Simonjan R.H. (2004). Baltijskie mass-media: dinamika poslednego desjatiletija Sociologicheskie issledovaniya. 2004. № 2. S. 98-105. URL: <http://ecsocman.hse.ru/data/971/383/1217/013.SIMONIAN.pdf>
8. Huntington S. (2005). The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. M.: ООО «Izdatel'stvo AST», 2005. 603 s.
9. Richter A. (2007). Post-soviet perspective on censorship and freedom of the media. Moscow : UNESCO Office Moscow, 2007. 325p. URL: [phttps://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000153744](https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000153744). (дата звернення: 25.08.2020).
10. Rožukalne A. (2012). From PBS to PSM: The Shape of „New” Public Media in the Baltic States URL: <http://ripeat.org/library/Rozukalne%20paper%202012.pdf>. (дата звернення: 25.08.2020).

Palshkov K. Y. Public broadcasting in the Baltic States during the restoration of statehood

The article examines the features of public broadcasting in the Baltic States during the restoration of statehood. It is emphasized that the conditions of post-communist development have significantly influenced the media system and its information policy. The definitions of the "public broadcasting" concept and its main meanings are analyzed. The peculiarities of the development and formation of public broadcasting in the post-communist countries, which have created certain cases for further improvement of state policy on the media, are traced. The structure of a special institution to which the state broadcasters of the Baltic States are subordinated is considered. Emphasis is placed on financing state television and radio companies. The main features of the program policy in accordance with the national legislation are indicated.

The study proved that the information policy of public broadcasting is significantly influenced by geopolitical and cultural factors that contribute to the coverage of the pluralism of opinions of the ethnic composition of the population. The liberalization of socio-political life leads to the fact that one of the main responsibilities of public service broadcasting in the Baltic States is to ensure the unhindered dissemination of comprehensive coverage of events in the country and abroad. The internationalization of the Baltic media by Western companies contributes to their Westernization and development in accordance with European principles.

In the course of the research it was determined that the formation of public broadcasting in the Baltic States is due to the integration of political, cultural and historical determinants. A feature of the informational space of the Baltic States is bilingualism, which contributes to the democratization of society and the development of the media. It is proved that the democratic development of the state requires the functioning of public television and radio, which provide coverage of information taking into account the social, cultural, religious and other diversity of the population.

Key words: *public broadcasting; post-communist media; restoration of statehood; democracy; informational space.*